

הרב עובדיה יוסף לוחץ יד לאדמו"ר מגור. ביניהם יושב הרב בן ציון אבא שאול

בין הקהילה לישיבה

שינויים ומגמות שונות במנהיגות הרבנית המזרחית במדינת ישראל

אחת התמורות המרכזיות במנהיגות הרבנית ביהדות המזרחית בת זמננו, לאחר היציאה הגדולה מארצות המוצא אל יעדים חדשים ובמרכזם מדינת ישראל – היא תופעת ההתחדדות. למגמה חברתית זו הייתה משמעות עמוקה ביחס ל"קהילות הלומדים", שמתוכן צומחת המנהיגות הרבנית המתחדדת ביהדות המזרחית. מנהיגות רבנית מזרחית זו, הצומחת בקהילות החרדיות, מתמודדת בארץ עם מציאות חברתית מורכבת מאוד: מחד גיסא, עולמן של הקהילות המזרחיות, המפוצלות בין עדות שונות ומאופיינות באמונה גדולה ובגישה חיובית למסורת הדתית; מאידך גיסא, עולמה התובעני והאדוק של הישיבה החרדית, המשמשת מקום לימוד ונוטלת חלק בולט במיוחד בעיצוב המציאות הדתית של המזרחים בישראל.

קשר תחת מעקב: המנהיגות הרבנית והציבור הרחב

ככלל אפשר לומר שאת מקומה של רבנות פתוחה ונינוחה יחסית בקהילות המזרח, שצמחה ועשתה את לימודיה בארצות המוצא, תפסה לאורך המאה ה-20 בארץ ישראל הנהגה רבנית חדשה של תלמידי חכמים, הרוכשים את תורתם והשקפתם השמרנית במוסדות ישיבה חרדיים, אשכנזיים וספרדיים כאחד. ההשפעה של היהדות החרדית על יצירת ההנהגה המזרחית החדשה, מקורה בהרחבת מעורבות הזרם הליטאי בחינוך

נסים ליאון

ד"ר נסים ליאון מלמד במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. ספרו "חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית", הופיע בהוצאת יד בן-צבי.

ישיבת "פורת יוסף" ברובע היהודי, שנות ה־30'

מבחינה פוליטית, הקשר הזה מספק למפלגות המייצגות את החרדיות המזרחית תשתית אלקטוראלית חשובה: כך למשל, כשני שלישים מקרב בוחריה של מפלגת ש"ס בסוף שנות ה־90 לא נמנו כלל עם עולם בני התורה המזרחים החרדים. המפלגה, מצדה, ניצלה לאורך השנים את כוחה להרחבת התמיכה של המדינה בחברת הלומדים החרדית. מבחינה חברתית, הקשר בין הרבנים לבין בני הקהילות מספק לבני תורה חרדים ממוצא מזרחי עוגן של הזדהות חרדית מזרחית ברורה, בשל החיכוך המתמיד עם הציבור המסורתי, וכן עוגן לבניית זהות עדתית, למשל באמצעות פיתוח מפעלים הלכתיים "עדתיים", דוגמת מפעלו הספרדי של הרב עובדיה יוסף או מפעלו התוניסאי של הרב מאיר מאזוז. הקשר בין עולם הישיבות החרדיות־מזרחיות לבין ציבור שאינו חרדי אינו מובן מאליו. "חרדיות" היא אידאולוגיה דתית שמרנית, המבקשת להתגונן מהשפעות המודרניזציה והחילון ולשחזר את מוסדות החברה היהודית המסורתית. לפיכך, באופן טבעי דואגים החרדים ליצירת מרחק גדול בין החברה הכללית לבין הקהילה החרדית עצמה, המשמשת בעיניהם כאי של אמונה באוקיינוס של כפירה. במקד הקהילה החרדית, לפחות זו הליטאית בארץ ישראל, ניצבת "הישיבה", ולגישה חרדית זו ישנה השפעה גדולה על החוגים החרדיים מזרחיים בישראל, שרבים מהם רואים בחרדיות האשכנזית במידה רבה מודל לחיקוי. לפיכך, הקשר בין בני

המסורתי של יהודי ארצות האסלאם לאחר מלחמת העולם השנייה, תחילה בקרב יהודי צפון אפריקה ומאוחר יותר בקרב עדות מזרחיות נוספות. אחת ההשפעות של תהליך זה הייתה כינונה של "חברת לומדים" חרדית מזרחית. עולמה הכלכלי, הפוליטי והמגדרי של חברה זו משועבד לחלוטין להחזקת לימוד התורה המאורגן לרוב בישיבות שהתפתחו בנוסח מזרח אירופי, בעיקר אלה הליטאיות. חברת הלומדים החרדית־מזרחית נבדלת מזו האשכנזית, הן במנהיגיה האתניים המודגשים, הן במבנה הקהילתי־דתית הרחב שבו היא כרוכה. שלא כבני תורה חרדים אשכנזים, מקיימים בני תורה חרדים מזרחים קשר חי, בלתי אמצעי ומפרה עם ציבור רחב ומגוון של מזרחים שומרי מסורת. אלו רואים בעולם הישיבות החרדי־מזרחי כלי חשוב בבניית זהותם הדתית האתנית, ובתחזוקת חיי היום־יום הדתיים שלהם: עולם הישיבות מספק לציבור המזרחי־מסורתי מנהיגות דתית בדמות רבנים יודעי ספר והלכה, כמו גם שורה של מיומנויות הנרכשות מתוך הקשר החי עם המסורת הדתית. עם זאת, הקשר החי בין הרבנים לבין הקהילה מספק ל"חברת הלומדים" החרדית־מזרחית עורף של תמיכה כספית, הנוספת על תמיכתם המסורתית של הגבירים ושל מוסדות המדינה. הדבר בא לידי ביטוי, בין השאר, במסעות של גיוס תרומות בקהילות מתפללים שברובן אינן חרדיות, אך מוכנות להשתתף בכסף במימון עולם הישיבות הספרדי.

הרב בן ציון אבא שאול

הרב עובדיה יוסף בחר – מאוחר יותר בחייו – בפוליטיקה כמסלול להנהגה דתית מעורבת, בחר הרב בן ציון אבא שאול להתרחק ממנה, ועד שנים מספר לפני מותו (1998) עמד בראש ישיבת פורת יוסף בשכונת גאולה, שכבר נחשבה באותה עת מקום מסוגר ושמרני יחסית. שני הרבנים היו לדמויות מיתולוגיות עוד בחייהם: דיוקן שניהם מעטר קירות בתים ומוסדות חינוך בזרם החרדי המזרחי, ושניהם נחלקו ביחס לשאלת תכליתו של תלמיד החכם במציאות המודרנית. הרב עובדיה יוסף הציג גישה חרדית "רכה", ואילו הרב בן ציון אבא שאול הציג גישה חרדית קשיחה בהרבה.

מלימוד עיוני להנהגה חברתית:

המנהיגות לשיטתו של הרב עובדיה יוסף

על עמדתו המגובשת של הרב עובדיה יוסף ביחס לתפקידה של חברת הלומדים החרדית-מזרחית, אפשר ללמוד מהקדמתו לחיבורו המרכזי, "ביע אומר". בהקדמה כתב הרב כי הוא מצפה מתלמיד הישיבה המזרחי להתמקד בעיקר בלימוד המעשי, ופחות בפלפול העיוני. לפי דעתו, על בן התורה לצאת ולהפיץ תורה בציבור ולשתף את הציבור בידע שבו הוא אוהו. זאת כחלק בלתי נפרד מתפיסת הידע התורני, ההלכה, התלמוד, המדרש, כדבר-מה חי המשתלב בעיצוב המציאות. אמנם אין הוא מבקש ליצור דגם "פתוח" של ישיבה, הפרוצה לארבע רוחות, אך הוא מבקש לשמר את הקשר הדו-צדדי בינה לבין הקהילה שמחוצה לה. לשיטתו של הרב עובדיה, ייעודו של תלמיד הישיבה אינו רק ההתקדמות בלימוד התורה אלא הפצתה ברבים

הרב עובדיה יוסף במפגש עם חיילים (צילום: פלאש 90)

תורה חרדים לציבור שאינו חרדי, קשר שאינו קיים כמעט בחברה החרדית האשכנזית, נתון כל העת בסימן שאלה, הנוגע לאופן שבו רואים רבנים חרדים מזרחים את תכלית "חברת הלומדים", והמעצב במידה רבה את דיוקנה של המנהיגות הרבנית המתחרדת ביהדות המזרחית כיום.

בין שני רבנים

על רקע התפתחויות אלו ניתן להציג שתי גישות מרכזיות, הנקשרות בשתי דמויות רבניות בולטות בעיצוב דיוקנה של הרבנות המזרחית בת זמננו: הרב עובדיה יוסף, יליד עיראק שעלה עם משפחתו לארץ באמצע שנות ה-20, והרב בן ציון אבא שאול, שנולד בארץ ישראל למשפחה שמוצאה מפרס. שניהם תלמידי ישיבת פורת יוסף בירושלים, שנוסדה בהוראת רבי יוסף חיים מבגדאד, ושבין כתליה למדו דמויות רבניות בולטות דוגמת הרב מרדכי אליהו והרב אלעזר אבוחצירא. פורת יוסף גם הייתה המקום שממנו צמחה מהפכה גדולה ברבנות של יהודי ארצות האסלאם בארץ ישראל: כבישתה של ההגמוניה הרבנית מאת הרבנים דוברי הלדינו בידי פוסקי ההלכה יוצאי ארצות ערב שחבשו את ספסלי הישיבה.

בשעה שהרב עובדיה יוסף פנה – בדומה לרבים מחבריו לישיבה – למסלול של רבנות קהילתית, והתמחה בפסיקת הלכה והוראתה לציבור הרחב, בחר הרב בן ציון אבא שאול בהיוותר במתחם הישיבה והיה לאחד מבכירי מוריה. בעוד

תורה צריך להתמסר, ורק זה יקרא בן תורה אמיתי". חכם בן ציון מציג עמדה חשדנית כלפי העולם שמחוץ לכותלי הישיבה, הנתפסת בעיניו כמי ששומרת על תומתו של בן התורה. מחוץ לעולמה של הישיבה מצוי עולם עוין ורב פיתויים, המבקש להכשיל את בן התורה. הרב בן ציון אבא שאול אינו נרתע לצאת נגד רצונם של בני ישיבות להשתתף במפעלי החזרה בתשובה וגיוס חינוכי, אם בתוך הבית פנימה, ועל אחת כמה וכמה כפנייה החוצה. על בן התורה, הוא מורה, לשמור על ריחוק מאלו שאינם דומים לו. גישתו זו נסמכת בין היתר על תפיסתו את בן התורה כדמות אצילית ומאופקת: "והגדלות בתורה לא מתבטאת בזה שהוא מלהיב את הציבור, אפילו שאנשים מתפעלים מזה, אין זה עיקר התכלית, אלא הגדלות של הרבנים היא 'אשר מחזה שדי יחזה'".

בעוד הרב עובדיה יוסף פועל מתוך תחושה של רצון ויכולת לתקן את המציאות, נראה כי הרב בן ציון אבא שאול אינו מאמין ביכולת זו. גישתו של הרב עובדיה יוסף קרובה במידה רבה לדרך שבה נהגו חכמי הספרדים בעבר ביחס למקומם בקהילה: אחריות המתבטאת בריחוק אצילי של הרב, הנותר למרות זאת מעורב בבריות. מנגד, גישתו של הרב בן ציון אבא שאול קרובה לקו ההתבדלות האשכנזי הקלסי, של התבצרות חינוכית תרבותית, אך מזכירה מעט גם את אותו ריחוק אצילי של בן הישיבה, שאפיין את חכמי היהודים בצפון אפריקה לפני ההתפשטות החרדית. בין שתי גישות אלה נעים בני תורה חרדים מזרחים בני זמננו, ומקנים לזהותם החרדית משמעות עדתית התלויה יותר במבנה חברתי מאשר במנהג או במוצא מדויקים.

והדרכת הציבור. במרכז חיי הלימוד התורני לא מוצבת ההוויה הלימודית לכשעצמה בלבד, אלא המגמה להפוך את תכני הלימוד לכלי המדריך את הציבור, שבאמצעותו יכול הרב להיות מעורה בחיי הציבור.

הלימוד התורני הוא אמצעי להשגת ידע מצד אחד, ולהרחבת ההשפעה של החיים הדתיים לנוכח אתגרי המודרניזציה והחילון מצד אחר. השיעור בבית הכנסת השכונתי, הכינוס התורני, כל מסגרת קטנה כגדולה שתכליתה היא מסירת הידע התורני לציבור הרחב, היא לפיכך מרכיב יסודי בהנהגת הקהילה ובתחזוקתה של הקהילה הדתית. בהתאם לכך, על בן התורה, תלמיד הישיבה לשעבר והאברך לצאת את גבולות בית המדרש, וללמד תורה והלכה בכל מקום שהוא יכול להיות בו דמות משפיעה. הרב יוסף אינו מסתפק בדמות המוערכת של החכם המזרחי בחיי הקהילה, ומבקש כי הערכה זו תבוא לביטוי בהכונה של הקהילה והנהגתה.

בתוכני הקודש פנימה:

גישתו של הרב בן ציון אבא שאול

אל מול גישתו של הרב עובדיה יוסף מצויה עמדתו השמרנית של הרב בן ציון אבא שאול. על גישתו הוא אפשר ללמוד מספרו "זיכרון הדסה", ספר מוסר שהתפרסם לזכרה של אשתו ושהודפסו בו בידי תלמידיו שיעוריו בהדרכת תלמידי חכמים. גישתו של הרב בן ציון אבא שאול, בסיסה בקביעה יסודית שלפיה על בן התורה להיות בתחומי עולם הישיבה. הישיבה היא מוקד חייו של בן הישיבה: היא הגוזרת את זהותו ואת תכלית חייו, "שהרי מי שרוצה ללמוד

לעיון נוסף:

1. ש' דשן, "הדתיות של המזרחים בישראל: ציבור, רבנים, אמונה", אלפיים, 9, 44 (1994).
2. הנ"ל ו' לופ, ש"ס דליטא: ההשתלשלות הליטאית על תורה ממרוקו, תל אביב 2000.
3. י' הראל, "עשרים וחמש שנה ל'מורשת יהדות המזרח: ההרורים על העבר וכיוונים לעתיד", פעמים, 92 (2002), עמ' 117-128.
4. ב' לאו, ממרן עד מרן: משנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף, תל אביב 2005.
5. נ' ליאון, חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית, ירושלים 2010.
6. א' פיקאר, משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות: חקר ההלכה וביקורת תרבות, רמת גן 2007.
7. י' שורר, ספר הגאון הצדיק חכם ר' בן ציון אבא שאול, ירושלים תשנ"ט.